

ПО СТОРІНКАХ ДОЖОВТНЕВОЇ ПЕРІОДИКИ

І. Борщак

Гетьман Пилип Орлик і Франція*

Сторінки дипломатичної історії

IV

28 жовтня 1729 р. маркіз де Монті давав бал у (французькому — ред.) посольстві для варшавської аристократії, де, кажучи словами сучасників, «не щадив жодного засобу, щоби придбати собі сторонників між магнатами: одних підкупив ласкавістю, других — грішми, третіх — пострахом». Отже, на цьому самому балі де Монті зробив в одному з салонів таємничу нараду, на якій були присутні шведський посол барон Цюрліх, примас¹ Польщі, коронний гетьман і київський воевода. Монті представив своїм гостям молодого старшину, який своєю статною й гарною фігурою звертав на себе загальну увагу під час балу. Це був син гетьмана, Григор Орлик², якому було тоді 27 років. Монті почав тоді розмову про майбутню елекцію [вибори] короля, вказав, яке має значення вибір Станіслава Лещинського для польських патріотів й спеціально для Швеції, якої союзником був Станіслав. Після цього говорив Григор Орлик. Він прибув недавно з Рівного, де знаходився як осавул генерала Понятовського й був весь у зносінах з козаками в Січі і деякими особами на Гетьманщині. По його думці, можна бути певним, що Росія збройно буде протиставитися виборам Станіслава на трон. Отже, в цьому неминучому конфлікті козаки повинні відіграти велику роль. Тільки контакт і підтримка гетьмана Орлика, справжнього вираження змагань козацької нації, може забезпечити триумф спільних інтересів. Примас відповідав, що, дійсно, польські патріоти мусять підтримувати гетьмана Орлика; особливо ж гаряче виступив Цюрліх, що «вважав своїм обов'язком підкреслити ту відданість, з якою гетьман Орлик ставився до особи славної пам'яті короля Карла XII». Від імені Швеції Цюрліх обіцяв повну допомогу особі Орлика.

Наслідком цієї наради була складена про меморія (пам'ятна записка), підписана всіма учасниками наради, яку 1 листопада 1729 р. Монті надіслав у Версаль.

Ось текст цієї про меморія: «Козацький генерал Орлик, що служив під прапорами славнозвісного Мазепи, гетьмана України як генеральний комісар і писар, що є перший після гетьмана урядовець у козаків, був вибраний на місце вищезгаданого Мазепи козацьким гетьманом після смерті останнього в Бендерах і залишився з корпусом в 7—8000 чоловік на службі блаженної пам'яті його величності короля Карла XII. Після насилля, зробленого турками у відношенні до шведського короля, козаки стали під протекцією Порти, але гетьман Орлик послідував за королем в Швецію, де користувався привілеями і прерогативами шефа союзної нації і де він знайшов з своєю родиною піддержку навіть після смерті короля. Коли в час Ніштадського миру цар не побажав включити гетьмана Орлика в амністію, він мусив поселитись в Константинополі, де Оттоманська Порта досі давала йому пенсію. Але що ця пенсія невелика й не відповідає його умовинам і рангові, син гетьмана капітан Орлик сподівається, що завдяки його ексцелен-

* Продовження. Початок див.: УІЖ.— 1991.— № 8.

ції французькому послові в Константинополі становище його покращає. Ми знаємо гетьмана Орлика як людину з великою ворожнечою до москалів, розумну і відважну людину, дуже поважану і люблену між козаками на Україні, у яких цар відібрав майже всі їх старі вільності, але які, хоч 18 000 московських драгунів тримають Україну в тяжкій гніті й рабстві, тільки й бажають нагоди, щоби повстати проти гнобителів й повернути стару вільність. Ці бажання і настрої настільки міцні на Україні, що коли б настали сприятливі умовини, козаки виберуть гетьмана Орлика своїм шефом, особливо як він буде піддержаний ганноверськими аліянтами (союзниками) і признаний Оттоманською Портою». Під рго тетогія були підписи Цюрліха, Монті, прима, коронного гетьмана Польщі і київського воеводи.

Посилаючи цей документ, Монті просив дозволу у кардинала Флері направити у Версаль Григора Орлика, який бажав особисто підтримувати й захищати інтереси козаків і свого батька.

Молодий Орлик, хоч мав всього 27 років, був підготовлений добре до завдання, яке мав був виконати. З ранніх років мандрував спільно з батьком і добре знав Європу; широко освічений, він добре володів цілою низкою європейських мов і знав навіть татарську мову, він був старшиною в королівській шведській і потім саксонській гвардії — одним словом, це був «повний шляхтич», як про нього пізніше писав Віленев.

З Версаля прийшов дозвіл, і 9 вересня Григор Орлик виїхав до Парижа під іменем шведського старшини Бартеля. В Парижі Орлик поселився в Пассі, знов-таки під чужим іменем, й тут ввійшов у зносини з міністром закордонних справ Шовеленом. Це був один з найвидатніших дипломатів, яких взагалі колись Франція мала. Рішучий сторонник активної політики, він розумів небезпеку для Франції зі зміцненням Росії і був одним з найбільш енергійних захисників східного бар'єру.

Отже, 11 жовтня 1729 р. Шовелен прийняв Григора Орлика на аудієнції, яка тяглася біля трьох годин. Орлик ознайомив Шовелена з проектом саксонської дипломатії про передачу трону в Варшаві синові Августа, про таємну умову між московським і віденським кабінетами відносно піддержки саксонського кандидата; і тут Орлик вказав, наскільки буде важно в інтересах французької політики для зупинення московсько-австрійських планів в Польщі опертися на кримських татар і українських козаків, які будуть допомагати французькому кандидату Станіславу Лещинському.

Наскільки Шовелен був переконаний аргументами Григора Орлика, видно з того, що в місяць після аудієнції він писав до Монті: «...Я вважаю пана Орлика-сина дуже здібною людиною і допоможу йому». Дійсно, Шовелен дотримав слова: аж до дня його димісії (відставки) Григор Орлик мав в ньому завжди оборонця і протектора, що розумів добре його плани й наміри.

Григор прохав Шовелена направити його з листами в Константинополь, де в згоді з французьким послом він мав би переконати Порту звільнити гетьмана Орлика з Салонік, допомогти йому знов зв'язатись з Україною і стати на чолі запорожців в Криму.

Станіслав Лещинський, з яким Григор теж піддержував зв'язки, з Шамбора писав, з свого боку, до короля Людовіка XV в інтересах Орликів.

Віленев був дуже задоволений, як отримав листа від Пилипа Орлика. Він передав до Шовелена копію гетьманського листа, і після докладу останнього Людовік XV писав до Віленева: «Ми згодні підтримувати пана генерала Орлика в сучасному його стані».

1 березня 1730 р. Григор Орлик сів в Марселі на пароплав, прямуючи в Константинополь, а Віленевові дана була інструкція придивитись до особи молодого Орлика і бути з ним зразу дуже обережним.

Як Григор прибув в Константинополь, спершу поселився в Пері і став бувати у Віленева, де знайомив посла з планами гетьмана, з яким весь час був у листуванні. Віленев швидко зобачив, що молодий Орлик цілком виправдовує довір'я Франції, і запрохав його поселитись в будинку посольства. Тут він становиться дорадником Віленева в північних справах, і посол в донесеннях до уряду зазначає, наскільки поради Григора Орлика були йому корисні: «Відносно ж гетьмана Орлика, — доносить Віленев королеві 18 квітня 1730 р., — я буду працювати згідно з інструкціями вашої великості».

Дійсно, два дні пізніше Віленев мав конференцію з Рейсом ефенді; на якій він дав зрозуміти турецькому дипломатові, що гетьман Орлик буде дуже корисний для Порти не тільки своїм військовим хистом, а й також завдяки своєму великому впливові на запорозьких козаків. Порта ж не завжди буде жити в спокої з своїми сусідами, і тому важно для міністрів, в руках яких знаходиться доля їх батьківщини, придбати прихильність і відданість гетьмана Орлика, тим більше, що коли Порта не зверне на це досить уваги, цією справою займуться інші держави, вороги султана, як, наприклад, Московщина. Врешті, Віленев прохав Рейса-ефенді увійти у розмови з великим візиром відносно збільшення субсидії, яку отримує Орлик в Салоніках, щоби «гетьман Орлик міг жити в умовинах, що відповідають його рангові». «Якже, — закінчив Віленев, — Порта не може задовольнити ці прохання, нехай вона дозволить Орликові виїхати в Бендери чи в Швецію».

Григор Орлик, свідок всіх заходів Віленева, все ж не вдовольнився енергією французького посла і в листах до батька жалувався, що Віленев не є здібний використати як слід ситуацію, котра склалася в Туреччині.

По пораді Віленева Орлик написав з Салонік листа до кримського хана, який переслано через французького консула в Бахчисараї — Глявані. В цьому листі гетьман вітав Каплан-Гірея з вступом на трон і прохав надалі показувати свою протекцію запорозькому війську, до якого він писав окремо. З другого боку, драгоман французького посольства Ляріа виїхав в Крим з місією від Віленева переконати хана, щоби підтримав перед султаном претензії гетьмана.

Каплан-Гірей був старим другом гетьмана ще з часів Бендер. Він дуже зрадів, дізнавшись, що Орлик ще живий й обіцяв особисто прибути в Константинополь задля захисту інтересів Орлика; він вважав, що Орликові найкраще осісти в Яссах.

Віленев все більше й більше був задоволений Григором і в листі до Шовелена хвалить його «розум, дискретність (обережність), перфектну (тут: високу) компетентність в справах північної Європи й Німеччини, вміння триматися». Посол часто брав з собою Григора під іменем старшини швейцарської гвардії на дипломатичні сніданки, котрі улаштовували його колеги. Так, 1 жовтня 1730 р. Григор обідав у цісарського резидента й з задоволенням писав після цього батькові: «Резидент і не підозрював, хто сидить за його столом». Так само бачився Григор на сніданках і з московським резидентом.

7 жовтня гетьман по пораді Віленева написав власноручного листа до кардинала Флері: «Не знаючи особисто Вашу еміненцію, я не відважився б ніколи увійти у зносини з Вами і тим самим перешкодити дуже важним державним і громадським справам, котрим Ваша еміненція постійно віддана. Пишу тільки тому, що син, який недавно прибув сюди, повідомив мене, монсіньор, як багато робить Ваша еміненція для виправлення вироку моєї долі. Ви поступили зі мною з такою ласкою, звичайною Вашій добродійній душі, що я мав би погане серце, якби не був зворушений тим. Це завдяки Вам французький посол

при Порті отримав наказ, згідно з Вашими мудрими інструкціями, інтересуватися долею моєї особи і козаків і працювати рішуче в цьому напрямі, щоби я отримав те, до чого маю всі справедливі права. Я не маю досить виразів, здібних посвідчити, як я відчуваю це, що така висока особа прийняла прихильно участь в моїх справах і інтересах моєї нації».

Порушений листом Орлика, Флері знов наказав Віленеву робити енергійні заходи задля задоволення інтересів гетьмана. Але революція, яка сталася якраз в цей час в Константинополі і яка виразилась в зміні султана, а з ним і всіх вищих урядовців, затримала основне вирішення справи Орлика. Проте все ж йому успіли ще при султані Ахметі збільшити пенсію, і салонікський паша дістав строгий наказ поводитися з Орликом з великою чемністю, як це належить його рангові.

«Сучасний стан Порті (себто після революції), — писав Віленев до короля, — не дає можності сподіватися на швидке виконання планів і намірів гетьмана Орлика, який вирішив до кінця тримати сторону Франції. Я знайшов в ньому всі прикмети, котрі роблять його достойним довір'я Вашої великості».

Вдячний гетьман розумів допомогу Віленева і запевняв його в листах, що він «одна лише утіха для мене в сумному стані моєї справи».

4 листопада 1731 р. Орлик полишив Константинополь. Під час півторарічного перебування там він ознайомився добре з ситуацією в Туреччині й Криму і увійшов у безпосередні зносини з достойниками Порті. З новими інструкціями від батька відносно дальшої діяльності він поїхав до Франції.

3 грудня вже у Версалі Григор представив до уряду меморіал, дуже цікавий з різних боків передусім для орієнтаційного смислу обох Орликів. Акція батька і сина — цього ніколи не треба забувати — все була спільна, і досить часто важко відрізнити, що належить батькові, а що синові; правда, останній завжди в листах до гетьмана пише, що він керується виключно інструкціями батька, що без нього він нічого не міг би зробити; але до цих заяв треба ставитись обережно і бачити одну з прояв високої пошани і кохання, яке мав Григор до свого батька. Все, що ми знаємо про діяльність Григора, доказує, що він і сам добре розумів політичну і дипломатичну ситуацію, хоч і був молодий. Але правда, що політичне керівництво належало гетьманові, бо він же був «законно вибраний шеф запорозького війська». Обидва Орлики розуміли й орієнтувалися добре в міжнародному положенні Європи; аргументи меморіалу, хоч їм двісті років, ніби написані в наші дні, його тези залишилися актуальні дотепер.

Меморіал цей починається з того, що в свій час, в 1711 р., коли князь Ракоці був розбитий цісарем, він знайшов собі притулок у Франції, яка піддержувала його змагання. Гетьман Орлик є в такому ж стані. Законно обраний шеф козацької нації, він є ворогом Росії, союзника цісаря, а знаходиться зьогодні, як і князь Ракоці, в Туреччині. Відношення Орлика до Туреччини й Криму опиралося на трактати 1711 р. і 1712 р., які Орлик й прикладає в копіях до меморіалу; рівночасно долучається виписка 3-го пункту Прутського трактату, котрим, по інтерпретації меморіалу, «москалі повинні були відмовитися від всіх претензій, які вони несправедливо мали до козаків». Отже, в останні часи помічається концентрація московських військ на Україні, що має, певно, своєю метою війну з Туреччиною. Також московські агенти їздять в Січ, де агітують за повернення козаків під московську протекцію. В інтересі Порті є, щоби постанови Прутського трактату, безумовно, виконувалися. Також і Польща має всі інтереси, щоби

Україна була незалежною від москалів, бо поки на Україні будуть панувати москалі, польська республіка (тобто Rzecz pospolita) ніколи не матиме спокою — занадто близькі ці обидва краї. Населення на Україні, що належить нині до Польщі, теж незадоволене своїм режимом й рано чи пізно піде за Україною, що належить до москалів, як це було в часах Хмельницького й Мазепи. Отже, в інтересах Польщі, щоби на чолі всієї України, як тої, що належить до Москви, так і цієї що — до Польщі, став гетьман Орлик, якого прихильність до Польщі і до особи Станіслава Лещинського всім відома. Це тим більше буде справедливо, що в 1711 р. султан урочистим фірманом (наказом) підтвердив права Орлика на правобічну Україну. Відомо також всім, що особа гетьмана на Україні дуже поважана і, як видно з прикладів Хмельницького, Виговського і Мазепи, від них залежить вся політика, за котрою йдуть вже, звичайно, всі козаки.

Не менш зацікавлена Швеція в тому, щоби Україна звільнилася від москалів. І хоч славні традиції блаженної пам'яті Карла XII нині в Швеції не додержуються, і хоч московський посол нахабно нині розпоряджається в Стокгольмі, всій шведській країні ясно, що як Московщина не буде ослаблена на півдні, вона в один день забере всю Фінляндію й навіть Померанію.

Франція, яка все вела свою політику в напрямі піддержки інтересів Туреччини, Польщі й Швеції, повинна взяти під увагу інтереси козацької нації, які, як вище було зазначено, тісно зв'язані з інтересами союзних і прихильних до Франції країн. Крім того, інтерес Франції і її слава зазиває її дати захист пригніченим націям, а чи можна нині знайти більше пригнічену націю, ніж козацьку?

В ярих барвах меморіал малює московський режим на Україні, приблизно в тих виразах, які Орлик вживав в ноті до конгресу в Суасоні: «Немає вже на Україні жодних вільностей; існує лише фантом [примара] свободи. Факт вибрання гетьмана стався лише для того, щоби переважити на свій бік запорожців, що є під кримською протекцією; поки козаки живуть в спілці з ханом. Москва не заспокоєна, бо Січ це є азиль [пристановище] й промінь для всієї козацької нації. В той час, як це станеться, як запорожці знов будуть під московським пануванням, не буде більше і гетьмана, і вся Україна стане рабинею Москви, навіть назва козаків буде знищена...». А між тим козацька нація споконвіку була вільною нацією, і вільність її була кілька разів визнана і тою самою Москвою, і Польщею, і Туреччиною, і татарами, і Швецією. Не може вона нині переносити московського тиранства й тільки чекає слушного часу, щоби скинути московське панування.

Таким моментом, поки прийде до загальноєвропейського конфлікту, може стати диверсія на Україну кримського хана, який не є зв'язаний мировим трактатом з Москвою, при умові, що татари не повторять тактики 1711 р., коли грабунками і знущанням над населенням вони поставили проти себе всю Україну, яка спочатку зустріла їх прихильно.

Франція повинна вияснити ханові весь його інтерес в диверсії на Україну й піддержці козацької нації. Григор Орлик пропонує себе як французького висланця для переведення в життя цього плану і прохає лише власноручного королівського листа, котрий, з одного боку, акредитував би його в очах хана, а, з другого — гарантував би йому, Орликові, особисту безпечність, був би в очах козацьких старшин, з якими йому прийдеться зв'язатись, доказом, що за татарською диверсією стоїть «така могутня і славна держава, як Франція», а тим самим всякі московські інсинуації про те, що гетьман Орлик веде татар задля обсурманення України, не будуть мати успіху між козаками.

Передбачаючи закиди, що в історії Франції не було прецедентів про висилку листів до хана, меморіал покликається на те, що небіж-

чик Людовік XIV посилав таємного агента до хана Девлет-Гірея, який обіцяв привезти в другий раз королівського листа, але незабаром «славетний монарх» помер.

Що торкається москалів, меморіал кілька разів вертається до їх історії й походження. Для автора чи радше авторів меморіалу москалі є нащадками тих диких народів, котрих колись скіфи вигнали на північ, де вони й змішалися з калмиками і татарами. Тому-то, пояснює меморіал, московський народ такий темний й несвідомий. Та ж жорстокість, ті ж звичаї й характер, та ж дикість, жадність, що у татар. І ось такий народ панує нині на Україні, над козацькою нацією, нацією відважною й численною. Це тому, що після нещасної Полтавської баталії страшні репресії придавили козаків. Але історія показує, що козацька нація дуже швидко виправляється після гніту. І, по всіх відомостях, на Україні настрої вже готовий для повстання. Французький двір, як зв'яжеться з Україною, може все мати в козаках доброго союзника задля удержання рівноваги в тому разі, як москалі в союзі з цісарем виступлять проти Франції або її друзів — Польщі чи Швеції. Україна буде міцним бар'єром між Московщиною, володіннями султана і Польщею.

11, 14 і 16 грудня Григор Орлик мав довгі конференції з Шовеленом, якого ще більше переконав своєю аргументацією. Шовелен обіцяв на королівській нараді підпирати меморіал гетьмана. Григор зумів знайти дорогу також до старого маршала Вілера, славнозвісного переможця при дивані. Вілер теж обіцяв допомогти справі, бо Григор писав до батька: «Маршал Вілер дуже розумна людина й добре розуміє сучасну кон'юнктуру».

2 січня 1732 р. відбулася королівська рада. На раді Шовелен обговорив меморіал про українську справу і в доказ того, наскільки рух на Україні небезпечний для росіян, покликався на донесення французького посла в Петербурзі Маньяна, котрий, передаючи 16/III 1730 р. історію вступу на трон цариці Анни, писав: «Шляхта не хоче обмеження абсолютної влади цариці, бо вважає, що в такому разі козаки на Україні повстануть і скинуть московське панування...».

За те, щоби прийняти аргументацію меморіалу, висловлювалися Шовелен, Вілер, Гупсєвіль. Один Флері наставляв на тому, що з огляду на те, що Франція не знаходиться в стані війни з Росією, треба обережно поставитися до козацької справи, хоч «в інтересах короля є сприяти козацьким змаганням» і що гетьман Орлик, видко, «людина розуму й ввічливості».

Внаслідок цієї наради 1 березня 1732 р. з Марлі Людовік XV надіслав докладну інструкцію до Віленева відносно Орлика. З чорновику архіву видно, що проект інструкції був вироблений Станіславом Лещинським, щонайменше від його імені. Але за всім цим стояв Григор Орлик, котрий в ці дні розвивав незвичайну енергію, відвідував то Флері, то Шовелена, то Бель-Іля, часто їздив в Шамбор [де перебував Станіслав Лещинський].

«Тому що я цікавлюсь, — читаємо в інструкції, — багато долею і станом пана Орлика, пишу те, що вважаю найбільш корисним. Перше, щоби обмежити його сучасне положення; друге — щоби в майбутньому він міг мати поважне і відповідне його заслугам становище. Щодо першого, мій посол, з одного боку, і прихильний хан, з другого — мають переконати Порту про потребу більшої підмоги для пана Орлика відповідно до обставин, поки кон'юнктура не буде більш сприятлива для війни з Московщиною, бо в цьому разі сама Порта вже піде на все, щоби настановити авторитет пана Орлика, котрий, знаходячись раз на чолі своєї армії, може сподіватись не попасти знову в мізерне становище, в якому він сьогодні знаходиться завдяки війні, що не може добути прав, які він придбав через підвищення в достоїнство гетьмана України.

Щодо другого, я переконаний, що пан Орлик і його нація бажають, щоби привертено трон нашому коханому тестеві, королеві Станіславові. Тому треба зобразити Порті і ханові небезпеку від Польщі, як вона буде під управою чужинця, котрий буде з'єднаний в інтересах з цісарем і Московщиною; коли ж король Станіслав буде мати владу, він буде, очевидно, союзником Франції й Швеції, й обидві ці держави ніколи не можуть бути підозрілими Порті; таким способом союз Порти з Польщею буде існувати міцно. Треба абсолютно настоювати, щоби Порта твердо трималася пунктів Прутського договору, щоби москалі не втручалися в справи Польщі і козаків. З другого боку, нехай Порта допомагає панові Орликові стати на чолі своєї армії і зібрати під свої прапори свою націю в такій кількості, яку зможе».

Ця інструкція — це цілком конкретна програма. Французький уряд ясно й недвозначно підтримує перед Портою інтереси Орлика, бо гетьман тільки й бажав того, про що трактує інструкція. Визволення України мало прийти вже потім, коли він буде на чолі запорожців.

Місія Григора Орлика мала повний успіх. Один з друзів його, близький до короля Станіслава, що мав постійний контакт з Версалем, писав йому: «Тут задоволені Вами. Згодом Ви зможете добитись більше»*. 12 лютого він був прийнятий на аудієнції у королеви. Григор дістав також, як бажав, грамоту до хана, в якій король писав: «Дізнався з особливим задоволенням про те, що маєте намір продовжувати помсту москалям за ярке порушення Прутського трактату відносно недоторканності території Польщі і козаків, котрі тепер пригнічені страшенною жорстокою силою. Цей намір, вповні відповідаючий Вам і Вашій нації, на чолі якої знаходитесь, ще більше зміцнив ту велику повагу, з якою ми всі ставилися до Вас за Ваші великі прикмети. Пан граф Орлик, який заслужив, щоби ми взяли його спеціально на нашу службу, передасть Вам всі наші найкращі побажання відносно продовження такого великого і хвального рішення, яке залишить Ваше ім'я між найдальшими нащадками. В нашому замку Марлі 1 січня 1732 р. від Р. Х. і нашого королівства 19. Ваш дорогий і найліпший друг Луї».

Те, що в Версалі, де панував такий суворий етикет, де кардинал Флері косо дивився на дружбу з невірними, вирішено надіслати такого ласкавого листа до хана, було, без сумніву, великою дипломатичною побідкою Григора Орлика. Гетьман міг бути задоволений своїм сином!

Григор виїхав в Крим, куди дібрався після довгих пригод, про які будемо мати змогу говорити в іншому місці. Спільна акція Віленева в Царгороді, Григора в Бахчисараї давала свої наслідки, і 17 травня 1732 р. французький посол писав до Версаля: «Ханський посол прийшов до мене дати справоздання [звіт] в справі його переговорів з Портою відносно гетьмана Орлика. Великий візир сказав, що Порта з задоволенням виконує прохання хана і дає змогу Орликові переїхати в Ясси. Але ж при цьому великий візир додав, що москалі — великі вороги пана Орлика, котрий був гетьманом України, і це вони спонукали Порту тримати його в Салоніках немов на засланні. Порта нині ще бажає гарних відносин з Москвою, і тому є небезпека, коли пан Орлик буде біля запорозької армії, він може викликати козаків на акцію, яка дасть москалям привід виступити з жалобами на Порту і може навіть потягти за собою розірвання зносин між султаном і запорожцями. Тому Порта могла б піти і назустріч проханню хана під умовою, що він поручиться за поведінку гетьмана Орлика, що запорожці, зустрінувшись з своїм шефом, не зроблять ніякої диверсії, яка б викликала жалоби москалів. Я написав, з свого боку, листа до хана, в котрім вказував, що хан добре знає характер гетьмана Орлика, його ненависть до москалів, його любов до козаків. Я гадаю, монсеньйор, що ми

* З листування гетьмана Орлика з сином.

повинні вживати всі заходи на користь гетьмана Орлика і що це в інтересах Франції...».

Але за кілька днів великий візир Топал-Осман-паша був усунений султаном; це був відважний вояк, щасливий вождь, державний діяч з великим розумом. У вік занепаду своєї раси він був виїмковим явищем. Він розумів небезпеку, якою загрожує Москва, і явно готувався до боротьби. Це був великий друг Франції; в молоді роки французький старшина врятував йому життя, і з того часу до останніх днів життя він був відданий Франції. «Ви можете написати королеві, — казав Топал-паша Віленеву, — що коли б навіть султан вибрав великого візира поміж французами, цей великий візир не мав би більш французького серця, ніж я». Дійсно, поки він був на чолі уряду, Віленев був його дорадником. Тому-то так добре пішли справи Орлика у блискучій Порті.

Усунення Топала було великим ударом для антимосковської політики взагалі і для Орлика зокрема. Віленев признався в листі до гетьмана: «Я дивлюся на цю подію, як на перепону успіхові всіх де-маршів, котрі досі робив й які збирався робити».

Дійсно, 8 жовтня Флері дізнався від свого посла, що «Порта збільшила пенсію Орликові, але ж справа про від'їзд гетьмана не може вирішитися з огляду на складну політичну ситуацію».

Більш успішно вів свою акцію Григор Орлик в Криму. Хан дуже добре прийняв його, і молодий Орлик на протязі місяця конферував [тут: спілкувався] з ханом і великим візирем: він розвивав їм образ небезпеки від Москви для Криму, вказував, наскільки могутній французький король, що «за прибутки в один рік з його королівства можна купити всю Саксонію», прохав хана і далі протегувати запорожців, поки батько його не прибуде. Григор запевняв хана, що віднині французький король бере під свою протекцію козацьку націю, а що він є старий друг Порти, Швеції й Польщі, то договір 1711 р. між Кримом і козаками не тільки не втратив значення, а, навпаки, додає ще більше сили й ваги.

Хан прийняв ласкаво Григора, обіцяв йому, що він твердо стоятиме на антимосковській політиці, що не припустить вибору у Варшаві саксонського принца, що як він був, так і є другом козаків. В цьому розумінні хан дав Григорові і листи для Людовіка XV, короля Станіслава, Віленева, Пилипа Орлика і великого візира в Царгороді.

V.

14 січня 1733 р. старого стилю гетьман Орлик привітав з Салонік кардинала Флері з приводу нового року, він бажав йому довго працювати ще на посаді першого міністра Франції, дякував «за доброту відносно сина під час його перебування у Франції» і прохав протекції для себе і козацької нації.

Між тим у Варшаві чекали з дня на день смерті короля Августа, і присутність Григора Орлика була тут потрібна. Монті кілька разів прохав Флері надіслати Григора, що після повороту з Бахчисараю перебував у Парижі. 26 лютого 1733 р. король писав до Віленева: «Нам дуже приємно було дізнатися, що Ви задоволені поведінкою і успіхом в Криму графа Орлика. Тому ми вважаємо корисним від'їзд графа Орлика до пана Монті, звідки він поїде знов до Криму».

І, дійсно, 6 березня, вже по смерті короля Августа, Григор повів у Варшаву королівський лист до Монті: «Надсилаю Вам пана Гега (це було таємне ім'я Орлика), якого Ви зможете використати внутрі Польщі, між козаками на Україні і в Криму». 22 квітня вже з Константинополя, куди він поїхав з Варшави, Григор писав до Флері: «Мій батько вчора прибув сюди і мав секретну аудієнцію у великого візира, з яким довго конферував про сучасний політичний стан. Батько

покликався на існуючий з 1726 р. формальний союз між Москвою і царем, нагадав про Прутський трактат і прохав знову протекції, як в 1711 р., Порти і шведського двору. Великий візир прихильно прийняв батька, котрий сьогодні вертає до Салонік, але нічого певного не відповів. Пан Віленев казав мені, що Порта все ще лякається москалів. Але ж я настоюю на тому, що потрібно енергійно працювати в справі визволення мого батька, бо маю певні відомості, що москалі, з одного боку, залицяються до запорожців, а, з другого — вживають всіх заходів, щоби знищити решту свободи на Україні. Ваша еміненція добре знає характер віроломних москалів. Я писав до пана Кастелія, прохаючи його підтримати перед шведським кабінетом нашу справу. Швеція має більше, ніж інша держава, зобов'язання щодо козацької справи».

У відповідь на це Людовік XV писав до Монті: «Вплиньте на турецького посла, щоби Порта за всяку ціну відправила гетьмана Орлика до запорожців. Відносно ж сина пана Орлика, це є людина певна, розумна і щира».

Між тим у Варшаві назріли великі події. Конвокаційний сейм³ прийняв постанову, що чужоземці не можуть кандидувати на трон. Це була перемога Версаля, бо тим самим відпадала кандидатура Фрідріха Августа Саксонського, російського кандидата Григор Орлик повів вістку про постанову 23 травня в Париж. Там (писав він. — ред.) «я мав честь здати повне справоздання його величності християнському королеві і його еміненції про мої подорожі в Туреччині, Криму й про мої переговори. Його величність розпитував мене про нашу націю, про її змагання, про те, де я навчився татарської мови, про славної пам'яті гетьмана Мазепу, про мою службу під прапорами блаженної пам'яті короля Карла XII шведського...».

Залицання москалів до запорожців занепокоїли версальський кабінет, і 11 липня Віленев мав знов побачення у великого візира, на якому настоював на швидкому вирішенні справи гетьмана Орлика.

Одночасно у Версалі працювали над майбутніми виборами в Польщі. В розпорядження Монті було надіслано мільйон флоринів, і магнатам було дано зрозуміти, що все золото французької державної скарбниці — в розпорядженні короля Станіслава. Після довгих нарад на зазив Монті Станіслав вирішив особисто їхати до Варшави. Це була нелегка справа, бо царські війська охороняли східний кордон Польщі, і за Станіславом Лещинським саксонські агенти пильно слідували.

ПРИМІТКИ

¹ Примас — вищий ієрарх католицької церкви у Польщі.

² Орлик Григорій (1702—1759) — старший син Пилипа Орлика, хрещеник Мазепи. Здобув освіту у Швеції. Більшу частину життя провів у Франції, де проявив себе як здібний дипломат, став членом таємної королівської ради, польним маршалом Франції. Докладніше див.: Борщак І. Великий мазепинець Григор Орлик. — Львів, 1932.

³ Конвокаційний сейм збирався у Варшаві під час безкоролів'я і розглядав питання, пов'язані з обранням майбутнього короля.

(Далі буде)